

УДК 330.101.541

Нестерпова Д.О.

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТА СУТНІСТЬ ФЕНОМЕНУ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ

В статті висвітлюються причини існування тіньової економіки в сучасному суспільстві. Розглядається сутність та функції тіньової економіки, характеризуються її типи.

Ключові слова. Тіньова економіка, кримінальна економіка, фіктивна економіка, неформальна економіка.

В статье освещаются причины существования теневой экономики в современном обществе. Рассматриваются сущность и функции теневой экономики, характеризуются её типы.

Ключевые слова. Теневая экономика, криминальная экономика, фиктивная экономика, неформальная экономика.

Постановка проблеми. Тіньова економіка є невід'ємним елементом суспільної системи у всіх періодах її розвитку. При цьому її якісні характеристики в більшості визначаються конкретно-історичними умовами тої чи іншої держави, тобто вони визначаються рівнем розвитку економіки, силою держави, етнокультурними традиціями та іншими факторами. Тому в цілях протидії тіньовим процесам в економіці слідую виявити не тільки загальне, але і особливе в її причинах, факторах розвитку, формах прояву. Таким чином, аналіз об'єктивної основи, змісту і сутності тіньової економіки, а також виявлення потенційних можливостей її інституційного обмеження є важливою науковою проблемою, що має практичну народногосподарську значимість.

Аналіз досліджень і публікацій. В закордонній та вітчизняній літературі існують різні точки зору, що розкривають передумови та сутність тіньової економіки. Це пояснюється якісними змінами, що відображають процес еволюції тіньової економіки на різних етапах розвитку суспільства; складністю природи феномена, що вивчається та відмінностями методологічних підходів, реалізованих дослідниками. Окремі дослідники справедливо підкреслюють, що відсутність чітких методологічних критеріїв визначення тіньової економіки, використання авторами різних критеріїв, які іноді є взаємовиключними, вносить плутанину та ускладнює чітке розмежування понять тіньової економіки. В залежності від критеріїв розмежування видів діяльності та класифікаційних ознак структура тіньової економіки суттєво відрізняється. Наприклад, Д. Песком тіньову економіку розділяє по критерію законності на «чорний» та «сірий» сектори, по ознакам статистичного обліку та контролю - на приховувану, не облікову та фіктивну. На думку М.Л. Альпидовської структура тіньової економіки можна

представити трьома узагальнюючими блоками: неофіційна, фіктивна та підпільна. СІ. Берешполець виділяє три різновиди тіньової економіки: «білокомірцева», «сіру» та «чорну». Слід також відмітити позицію, за якою в структуру тіньової економіки включає неофіційну, фіктивну та чорну економіку. Розділ думок є очевидним з представленої монографії СС Сулахшина, СВ. Максимова, І.Р. Ахмедзянової структури тіньової економіки за пропонуваними ними класифікаційними ознаками. За ступенем легальності, за характером економічної діяльності, за соціально-нормативними характеристиками суб'єктів економіки, за відношенням до офіційної економіки [1].

Мета. Дослідження тіньової економіки, осмислення різних поглядів на неї та абсолютизація ролі окремих передумов появи даного суспільного феномену.

Виклад основного матеріалу. Однією з причин існування тіньової економіки є стійка невідповідність певних сфер та видів економічної діяльності діючим правовим та моральним інститутам. В основі такого положення лежить бажання окремих членів суспільства присвоїти дохід, прихований ними від оподаткування. Рівень розвитку даної причини обумовлений дією факторів, як економічних (наприклад, високий рівень оподаткування, стимулюючий приховання частини доходу), так і моральних, що відображають стан правової культури. Інша причина пов'язана з асинхронністю якісних змін економічних і правових інститутів суспільства. Відомо, що будь-яка економічна система розвивається у відповідності з об'єктивними економічними законами. В реальному житті об'єктивний характер економічного розвитку проявляється тільки через суб'єктивну діяльність людей. Останні повинні пізнати об'єктивну сутність та механізм економічного розвитку та відобразити це в визначених нормах, що регламентують та упорядковують економічну діяльність. Але так як об'єктивний процес економічного розвитку відбувається постійно та безперервно, а для його пізнання та суб'єктивного відображення завжди буде існувати визначений часовий лаг, що викликає в кожен конкретний момент часу невідповідність економічної та правової систем. Визначення передумов тіньової економіки, порівняльний аналіз її якісних характеристик в різних економічних системах дозволяють розкрити сутність названого суспільного феномену, яка може бути відображена в наступних теоретичних положеннях.

Перше. Ціллю тіньової економічної діяльності є отримання таких доходів, які не представляють можливим витягти дотримання норми діючого законодавства. Саме таким чином вилучення цих вирішуються протиріччя між інтересами держави, з одного боку, та інтересами окремих економічних суб'єктів з другої. При цьому мова йде про суб'єкти, які чи не мають можливості, чи не бажають реалізувати свої інтереси в процесі легальної,

офіційно оформленої економічної діяльності. Використовувані цими суб'єктами форми вирішення протиріч реалізують їх опортуністичні відносно діючих в суспільстві правових та моральних норм поведінки.

Друге. З приводу тіньової діяльності в суспільстві складаються визначені відносини, які притаманні всім фазам процесу суспільного відтворення. Дійсно, щоб отримати тіньовий дохід суб'єкт повинен створити які-небудь блага, потім здійснити їх розподіл, а після цього провести реалізацію розподілених благ шляхом обміну та таким чином засвідчити факт задоволення потреб певних суб'єктів, які на ряду випадків носять аморальний, антисуспільний характер, виступають в формі квазіпотреб.

Третє. Тіньова економічна діяльність базується на господарському використанні різних форм власності (державної, приватної, змішаної); отримані при цьому доходи інвестуються або в нелегальний бізнес, або, після попереднього «відмивання» - в легальні види економічної діяльності.

Четверте. Тіньова економічна діяльність характеризується значним різноманіттям суб'єктів, що її здійснюють. Це: особи, що пов'язані з злочинним світом; корумповані чиновники різних органів державної влади та місцевого самоврядування; особи, що здійснюють діяльність в сфері підприємництва; а також наймані працівники розумової та фізичної праці, що відійшли в «тінь» з різних причин.

П'яте. Тіньову економіку не можна розглядати як закриту, обособлену економічну систему. Навпаки, суб'єкти зайняті в ній регулярно, так чи інакше, контактують з суб'єктами офіційної, легальної економіки (державою, підприємницькими одиницями, домашніми господарствами).

Сутність тіньової економіки розкривається в її функціях, які можна розмежувати по характеру впливу на процеси суспільного розвитку, виділивши групу дестабілізуючих та групу стабілізуючих функцій. До першої групи відносяться:

- Деформаційно-руйнівна функція, обумовлена існуванням розриву між потребами держави в фінансових ресурсах для вирішення ключових макроекономічних задач та можливостями їх задоволення та, що проявляється в посиленні соціальної напруги в суспільстві внаслідок несправедливої диференціації доходів, зниженні керованості економікою через відсутність надійної та повної інформації про фактичний стан економічної системи в цілому та т.п.

- Консервативна функція, що проявляється пера' за все в затриманні процесів якісного оновлення технічної бази виробництва в «світлому» секторі економіки через відтік капіталу в тіньову економіку;

- Перерозподільча функція, результатом дії якої стає збільшення податкового тягаря економічних суб'єктів, діючих в легальній економіці.

Стабілізуюча роль тіньової економіки пов'язується з реалізацією наступних функцій:

» Індикативною функцією, суть якої складається в тому, що тіньова економіка сигналізує про необхідність коректування політики, що проводиться державою, напрямках удосконалення правової бази, що регулюють підприємницьку діяльність;

» Компенсаційною функцією, що проявляється в згладжуванні негативних наслідків функціонування ринку (наприклад, забезпечуючи зайнятість населення, задоволення споживчого попиту);

• Селективною функцією, що виражається в моральному захисті суспільства за допомогою заборони таких форм економічної діяльності, які суперечать прийнятним в суспільстві нормам моралі [1].

Результати дослідження сутності та загальноекономічного складу тіньової, економіки дають можливість визначити її структуру. При цьому, перш за все, виділяються два типи тіньової економіки: кримінальна та некримінальна.

Кримінальна економіка - це нелегальні види діяльності, що заборонені карним, законодавством. Тут можна виділити неорганізовану (дрібне шахрайство, економічні порушення у вигляді обрахунку, хабарництва та інше) та організовану злочинність, в тому числі, пов'язану з корумпованими державними та муніципальними службовцями.

Некримінальна тіньова економіка розділяється на ряд підтипів: фіктивну, не легалізовану та неформальну.

Фіктивна економіка - це, перш за все, не заборонена економічна діяльність, результати якої або зникають, або взагалі приховуються в цілях скорочення податкового тягаря чи уникнення сплати податків. Механізм її функціонування частіше пов'язаний з операціями по прихованню доходів, що отримуються від оподаткування.

Не легалізована економіка - це види економічної діяльності, що здійснюються не легалізованими, підпільними підприємствами. При цьому вони, як правило, не несуть за собою руйнівних наслідків, а лише виступають індикаторами негативних процесів, що відбуваються в економіці.

Результатами здійснення такої тіньової діяльності є: невисока якість праці, відсутність гарантованої професійної специфікації та інше.

Неформальна економіка представляє собою неофіційну, але легальну економічну діяльність. Сюди відносяться дуже маленькі підприємства, що виробляють товари та послуги, а також незалежні індивідуальні виробники [2]. Визначення типів тіньової економіки дає можливість аналізувати конкретні види тіньової економічної діяльності, різноманітність яких справедливо вимагає розробки їх класифікації по

сукупності критеріїв. В якості критеріїв тут можуть виступати: стадії відтворення процесу; характер впливу на результати економічної діяльності; характер ухилення від офіційного контролю; форми власності; галузі та сектори економіки; юридичний статус суб'єктів.

Актуально буде розглянути співвідношення позитивних та негативних сторін тіньової економіки, оскільки вона просочилася в усі сфери сучасного суспільства. Тіньові інститути пустили корені в політичну, правову системи та виконують роль «клею» між ними [3]. Тіньові економічні явища суттєво впливають на стан економіки та соціальний клімат суспільства (див табл 1).

Таблиця 1. - Співвідношення позитивних та негативних сторін тіньової економіки

№	Позитивні сторони	Негативні сторони
1	Ефективність роботи підприємств тіньового бізнесу вище ефективності легально існуючих підприємств	Тіньова економіка деструктивно впливає на ринковий механізм конкуренції деформує механізм ринку
2	Учасники тіньових відносин мають можливість додаткових доходів	Тіньові відносини деформують податкову систему країни
3	ВВП країни в цілому, як і ВРП в регіонах, де присутні тіньові явища, зростає	Тіньова діяльність негативно впливає на стан державних фінансів, скорочує бюджет, деформує його структуру
4	Тіньова діяльність дає можливість попереджати банкрутство фізичних осіб та підприємств	Тіньові процеси негативно впливають на грошово-кредитну систему країни
5	Тіньові процеси частково згладжують перепади в економічному розвитку держави, коли ресурси між офіційною та тіньовою економіками перерозподіляються	Тіньова економічна діяльність деформує макроекономічну політику держави
6	Тіньові доходи інвестуються в виробничу та фінансову сфери легальної економіки	Тіньові економічні явища негативно впливають на галузеву структуру економіки, економічне зростання країни
7	Тіньова економічна діяльність створює додаткові робочі місця та нові джерела доходу	Тіньові процеси негативно впливають на створення ефективно працюючих легальних підприємств

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що тіньова економіка притаманна будь-якій державі як з ринковою, так і з перехідною і навіть з адміністративно-командною системою господарювання. Вона в тій чи іншій мірі виражена при будь-якій структурі форм власності. Однак, тіньову економіку потрібно розглядати тільки в контексті тих загальних економічних процесів, які відбуваються в країні.

Список використаних джерел

1. /Чилийский Д.И., Дадалко В.Л. Теневая экономика и экономическая безопасность государств, 2-е изд. - М: 2012
2. Евсейчук Д. Экономика уходит в «тень» // Томская неделя. - 2010
3. Пескова Д.Р. Теневая экономика и экономический рост - определение направ теней нзаимовликиня /,' Государственная политика противодействия коррупции и тенезсй економике. - М.: Изд-о «Научный эксперт», 2007.

Nesteitsova D.

**PREREQUISITES OF PROMOTION AND ESSENCE OF
FENOMÉN OF SHADOW ECONOMY**

Shadow economy can also be characterized as a combination of different types of economic relations unreported, unregulated and illegal economic activities. But, above all, the "shadow" economy is the uncontrolled and hide from him the production, distribution, exchange and consumption of inventory, money and services. Results from the existence of the conditions under which it may be advantageous to hide their activities from a wide range of people, the Scale of concealment can be different - from the concealment of the existence of the company or of the existence of certain assets, to hide individual transactions. Ceteris paribus, the higher the tax burden, the larger the shadow economy, both inside the enterprise due to non-payment of taxes gain a competitive advantage over other firms and displace them from the market. The more complex bureaucratic procedures in developing countries, the more this sector of the economy. Questions the appropriateness of such behavior, in particular, deals with the Economics of crime and punishment.

There is no country in the world, which hasn't faced the shadow economy, it goes through all the economic spheres: production, exchange, distribution and consumption, and assumes regional and in some areas global range. The article is sanctified to the problem of shadow economy, reasons of her existence in modern society. Essence and functions of shadow economy are examined in the article, her types are characterized.

The shadow economy is an integral element of the social system in all periods of its development. Its qualitative characteristics in the majority are determined by the specific historical conditions of a state, i.e. they are determined by the level of economic development, the power of the state, ethno-cultural traditions and other factors. Therefore, in order to counteract the shadow economy processes should identify not only common, but special in its causes, factors of development, forms of manifestation. Thus, the analysis objective basis, the content and essence of the shadow economy, as well as identify potential institutional constraints is an important scientific problem that has practical economic significance. Definition of prerequisites of shadow economy, the comparative analysis of its qualitative characteristics in various economic systems allow to open essence of this public phenomenon and are reflected in article

Keywords: shadow economy, criminal economy, fictitious economy, informal economy.